

ПРАКТЫКУМ

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 1

НАЦІСКНЫ ВАКАЛІЗМ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК

МЭТА:

Разгледзець асаблівасці нацяскага вакалізму беларускіх гаворак, прааналізаваць адрозненні ў складзе нацясканых галосных фанем у дыялектнай і літаратурнай мове.

ПЫТАННІ ДЛЯ АБМЕРКАВАННЯ Ў АЎДЫТОРЫІ

1. Чым адрозніваецца дыялектная сістэма нацяскага вакалізму ад літаратурнай? Якімі спецыфічнымі фанемамі характарызуецца дыялектная сістэма вакалізму? На якой тэрыторыі сустракаюцца спецыфічныя дыялектныя фанемы <ô (yo)> і <ê (ie)>? У якіх фанетычных умовах яны ўжываюцца?
2. Якія групы гаворак паводле складу нацясканых галосных фанем вылучаюцца на беларускай тэрыторыі?
3. Якія дыялектныя асаблівасці адзначаюцца пры вымаўленні нацясканых галосных <і>, <о>, <у>?
4. У якіх умовах адбываецца лабіялізацыя галосных <ы> і <а>? Для якіх гаворак характэрна такая з'ява?
5. Якая спецыфіка пераходу <е> ў <о> ў беларускіх гаворках?

ПІСЬМОВЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ РАБОТЫ Ў АЎДЫТОРЫІ

1. Запісаць словы і даць поўную характарыстыку нацясканых галосных фанем у кожным з іх: *ін'ей, св'эран, зап'ічча, н'іч, хл'іеб, кабу́ла, б'ік, в'ён'ік, Хв'о́дар, ав'ёс, ужэ́, тро́ўка, вада́, окул'ёры, ова́чка, буў, го́д, суол', к'ісёл', л'іес.*
2. Выканаць практыкаванні*:
 - № 47 (II вар.) на с. 59;
 - № 50 (II вар.) на с. 61.

ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ

Варыянт 1

Заданне 1. Выпісаць словы з нацясканымі галоснымі, якія ўласцівыя толькі дыялектнай мове.

Аб'ё́д, пы́л, каза́, л'іе́с, зымл'е́нка, сто́л, зап' і́чча, дубо́, куо́л, ву́лачка.

*Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. Практикум / Е. Мяцельская, Э. Блінава. – Мінск, 1991.

Заданне 2. Выпісаць словы, у якіх адлюстравана з'ява лабіялізацыі галосных.
Буў, мы́ло, траў́ка, пы́л, казо́ў, кобу́ла, йа́блук'і, на́стоўн'ік, ву́п'іў.

Заданне 3. Выпісаць словы, у якіх можа адбыцца пераход [ы] ў [у]. Для якіх гаворак характэрна такое вымаўленне?

Мы́ло, бы́к, пы́л, ку́бак, лы́сы, кабы́ла, сын, малады́, мы, ву́зк'і.

Заданне 4. Выпісаць словы, у якіх можа адбыцца лабіялізацыя гука [а]. Для якіх гаворак характэрна такая з'ява?

Уз'аў́, трава́, заў́тра, на́стаўн'ік, галава́, знайшо́ў, даў́, стаў́, гавары́ла, л'ажаў́.

Заданне 5. Падкрэсліць словы, у якіх не адбыўся пераход [е] ў [о]. Для якіх гаворак гэта характэрна?

Ус'о́, ав'е́с, галі́е, ужо́, яшчэ́, с'о́лы, з'амл'о́йу, св'е́кор, м'ед, радн'е́йу.

Заданне 6. Выпісаць словы, у якіх магчыма ўжыванне закрытага галоснага [о].
Но́с, наро́ды, ко́нь, к сынóм, го́ра, вясло́, вінто́ўка, плот, год, но́чы.

Заданне 7. Указаць прыклады, у якіх адлюстравана характэрнае для націскавага вакалізму некаторых гаворак ўжыванне галоснага [е] на месцы [а]. Што гэта за гаворкі?

Мн'е́со, в'е́ц'ер, валэ́, рабац'е́н'н'е, св'е́ран, п'ен', окул'е́ры, снапэ́, зац'е́рка, б'е́рах.

Заданне 8. Выбраць словы, у якіх адзначаецца характэрнае для палескіх гаворак вымаўленне націскавага [е] пасля губных зычных.

Вэ́чор, бэ́л'ка, пэ́н', бравэ́рка, двэ́, бэ́с'ц'іц', мэ́ншы, пэ́кор, вэ́л'ум, мэ́л'н'ік.

Варыянт 2

Заданне 1. Выпісаць словы з націскнымі галоснымі, якія ўласцівыя толькі дыялектнай мове.

Малады́, сл'іе́д, хл'і́б, рэ́зац', в'асна́, ку́он', ц'в'е́т, тро́ўка, к сынóм, ву́ха.

Заданне 2. Выпісаць словы, у якіх адлюстравана з'ява лабіялізацыі галосных.

Му́ло, бул'і́, танцава́ў, заў́тра, бы́к, ву́л'іў, цубу́ля, про́ўда, буйстры́, уз'аў́.

Заданне 3. Выпісаць словы, у якіх можа адбыцца пераход [ы] ў [у]. Для якіх гаворак характэрна такое вымаўленне?

Быў, жыў, мыс'л', вы́шла, вып'іў, мыш, вуж, вы, в'есы́, бы́стры.

Заданне 4. Выпісаць словы, у якіх можа адбыцца лабіялізацыя гука [а]. Для якіх гавораў характэрна такая з'ява?

Зва́ўс'а, пайшо́ў, сказа́ў, шаф'о́р, стайа́ла, пра́ўда, нага́, ган'а́ў, танцава́ў, спужа́ў.

Заданне 5. Падкрэсліць словы, у якіх не адбыўся пераход [е] ў [о]. Для якіх гавораў гэта характэрна?

Дал'о́ка, в'э́ска, йашчо́, Хв'э́дар, дзяжо́йу, л'еп'э́шка, с'эл'ск'і, ужэ́, свойо́й, ружыё́м.

Заданне 6. Выпісаць словы, у якіх магчымае ўжыванне закрытага галоснага [о].

Бор, ко́н'і, кот, зубро́ўка, со́л'іц', го́дам, брато́м, паро́х, сто́л'ік, п'ераво́з'іц'.

Заданне 7. Указаць прыклады, у якіх адлюстравана характэрнае для націскавага вакалізму некаторых гавораў ужыванне галоснага [і] на месцы [ы]. Што гэта за гаворкі?

Хл'і́б, н'і́тка, в'і́браў, чолов'і́к, б'і́к, м'і́р, т'і́сто, х'і́тры, м'і́, л'і́па.

Заданне 8. Выбраць словы, у якіх адзначаецца характэрнае для палескіх гавораў вымаўленне націскавага [е] пасля губных зычных.

Бэ́з, пэ́чыво, вэ́ндз'іц', двэ́ра, бэ́рсац', пэ́ўна, вэ́чка, мэ́рзлы́й, тэ́пэра, мэ́бл'а.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 2

ТЫПЫ НЕНАЦІСКНОГА ВАКАЛІЗМУ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК

МЭТА:

Разгледзець асаблівасці беларускага дыялектнага ненаціскага вакалізму 1-га пераднаціскага складу пасля цвёрдых, зацвярдзелых і мяккіх зычных, прааналізаваць асноўныя вакальныя тыпы і іх падтыпы.

ПЫТАННІ ДЛЯ АБМЕРКАВАННЯ Ў АЎДЫТОРЫІ

1. Якія асаблівасці пры вымаўленні ў 1-м пераднаціскным складзе пасля цвёрдых, зацвярдзелых і мяккіх зычных у гаворках маюць галосныя <і>, <ы>, <у>?
2. Якія змены адбываюцца з галоснымі <а>, <о>, <е> пры вымаўленні ў 1-м пераднаціскным складзе пасля цвёрдых, зацвярдзелых і мяккіх зычных? Якія асноўныя тыпы вакалізму вылучаюцца паводле характару гэтых змен?
3. Што такое *аканне*? Якія яго тыпы і падтыпы вядомыя на беларускай дыялектнай тэрыторыі і для якіх гаворак яны характэрны? Якія фанетычныя пазіцыі рэпрэзентатыўныя для вызначэння тыпу і падтыпу акання? Чым характарызуецца дысімілятыўнае, недысімілятыўнае поўнае і недысімілятыўнае няпоўнае аканне?
4. Што такое *оканне*? Чым гэтая вакальная разнавіднасць адрозніваецца ад акання? Якія тыпы окання вядомыя на беларускай дыялектнай тэрыторыі і для якіх гаворак яны характэрны? Якія фанетычныя пазіцыі рэпрэзентатыўныя для вызначэння тыпу і падтыпу окання?
5. Што такое *яканне*? Якія яго тыпы і падтыпы вядомыя на беларускай дыялектнай тэрыторыі і для якіх гаворак яны характэрны? Якія фанетычныя пазіцыі рэпрэзентатыўныя для вызначэння тыпу і падтыпу якання? Чым характарызуецца недысімілятыўнае поўнае, недысімілятыўнае няпоўнае, дысімілятыўнае беларускае і дысімілятыўнае віцебскае яканне?
6. Што такое *еканне*? Для якіх гаворак характэрна гэтая вакальная разнавіднасць?

ПІСЬМОВЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ РАБОТЫ Ў АЎДЫТОРЫІ

1. Запісаць рад слоў і знайсці сярод іх тыя, што з'яўляюцца паказальнымі для вызначэння тыпаў акання (дысімілятыўнага і недысімілятыўнага) і падтыпаў недысімілятыўнага акання

(поўнага і няпоўнага): *сады́, вакно́, галава́, ва́г'і, кас'іць, н'ёба, начава́ць, гавары́ць.*

2. Запісаць, як указаныя словы прагучаць у гаворках з дысімілятыўным аканнем, поўным і няпоўным недысімілятыўным аканнем: *малако́, самал'о́т, мо́ра, халаднава́та, стака́н, ду́шна, мало́дшага брата, м'а́са зва́рана.*
1. Запісаць рад слоў і знайсці сярод іх тыя, што з'яўляюцца паказальнымі для вызначэння тыпаў і падтыпаў якання (дысімілятыўнага віцебскага і беларускага; недысімілятыўнага поўнага і няпоўнага): *в'ачо́рк'і, м'а́са, в'асна́, з'ал'о́ны, з'амл'а́, з'емл'аны́, гл'адз'е́ц', дз'ан'о́к, в'еслава́ц', дз'ас'а́тка.*
2. Запісаць, як указаныя словы прагучаць у гаворках з поўным і няпоўным недысімілятыўным яканнем і дысімілятыўным яканнем беларускага і віцебскага падтыпу: *пл'ам'е́н'іца, ц'ажа́р, в'е́ц'ер, с'аўба́, см'айа́цца, пац'амн'е́ла, н'ав'е́стка, п'ерав'арну́, дз'ал'а́нка, в'алі́кі, п'ача́тка.*
3. Выканаць практыкаванні*:
 - № 55 на с. 64;
 - № 69 на с. 74;

ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНОЙ РАБОТЫ

Варыянт 1

Заданне 1. Выпісаць словы, у якіх адлюстравана з'ява акання.

Борода́, вада́, со́рок, галава́, молодо́го, малако́, налама́ц', до́рого, трава́, соба́ка.

Заданне 2. Выбраць прыклады з дысімілятыўным аканнем.

Малада́йя, хыз'а́йн, памага́ц', наста́ўн'ік, скума́ндуваць, гы́льдац', был'ша́к, валакна́, аўтыма́т, вьда́.

Заданне 3. Выпісаць прыклады, у якіх адлюстравана з'ява няпоўнага недысімілятыўнага акання.

С'е́но, каро́ва, ц'а́жка, л'е́та, поўно́, чужо́го, маладо́га, мо́цно, зламьі́сна, мо́рэ.

Заданне 4. Выпісаць прыклады з поўным аканнем.

* Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. Практикум / Е. Мяцельская, Э. Блінава. — Мінск, 1991.

Борода́, до́рого, мало́дога, палотно́, боло́та, молоко́, вадз’аны́, пода́рок, друго́го, порасказа́ты.

Заданне 5. Вызначыць, у якім урыўку прадстаўлена гаворка з недысімілятыўным поўным аканнем.

1. На лапа́ту сы́пал’і мук’і́, а кал’і во́с’ен’н’у – скáтывал’і ц’э́ста ў бу́лку і садз’і́л’і йаго на кл’ано́вайа ц’і дубо́вайа л’і́с’ц’а, а тады́ на лапа́ту й ц’і́хон’ка со́вал’і ў п’еч.

2. Н’ём’і́ц пьзэбра́ў ус’о́, у б’э́жанцы пьгна́ў. Пр’і́йеха́л’і, то́л’ка гар’э́лайа шу́ла астѣ́лас’.

Заданне 6. Выбраць словы, па якіх можна вызначыць тып ненацісканога вакалізму пасля мяккіх зычных.

Л’а́жа́ц’, н’амно́шка, а́гл’ада́ц’, з’амл’а́, кал’а́ды, в’асна́, н’ав’э́ста, п’ачы́, з’аз’у́л’а, сп’ава́ц’.

Заданне 7. Выпісаць прыклады з недысімілятыўным яканнем.

С’ц’ана́, с’арпа́м’і, з’і́мл’а́нка, с’в’ача́, см’і́тана, дз’і́ржа́ла, пр’і́шла, в’і́сна, пл’а́ла, с’а́стра, с’і́дз’а́ц’.

Заданне 8. Выпісаць словы, вымаўленне якіх характэрна для гаворак з дысімілятыўным яканнем віцебскага падтыпу.

Ц’а́жа́р, н’і́в’э́стка, пасц’а́л’у́, в’асло́, с’і́ўба́, цяпе́р, пасв’і́жа́ла, дз’а́рэўн’а, б’і́да, йа́зы́к, в’ас’е́л’л’е́.

Заданне 9. Вызначыць, у якой групе прыкладаў адлюстроўваецца поўнае недысімілятыўнае яканне.

1. Б’ара́зн’а́к, в’а́роўка, у га́ро́дз’а, с’амна́ццац’, з’ал’анава́ты, п’ара́в’арну́ў, н’ав’адо́мы, в’э́ц’ар, в’ара́б’е́й, во́с’ан’.

2. Пл’а́ла, л’есн’і́ка, во́с’ен’, у ба́ло́ц’е, см’а́йа́цца, дз’е́твара́, в’ера́ц’ано́, хло́п’ец, в’а́рста́, сп’ава́юц’.

Заданне 10. Вызначыць, у якім урыўку прадстаўлена гаворка з дысімілятыўным яканнем беларускага падтыпу.

1. Касу́ йак запл’і́ц’э́ш, пр’а́ма нь з’амл’і́ ц’і́гáлас’. А ц’і́п’э́р с’с’э́кл’і́с’а.

2. Ё́ес’ з’ам’аны́йа пчо́лы, шта ў з’амл’і́ во́дз’а́цца. А ц’а́п’э́р н’і́чо́га н’а́ма.

Варыянт 2

Заданне 1. Выпісаць словы, у якіх адлюстравана з’ява окання.

Частава́ц', голова́, радкава́та, база́р, каса́, золота́йя, коро́ва, машкара́, поду́шка, воро́на.

Заданне 2. Выбраць прыклады з недысімілятыўным аканнем.

Кылга́с, старана́, пыл'а́нка, падва́л, рагата́ц', лупа́та, дьчка́, чарн'а́вы, жы́то, вьйна́.

Заданне 3. Выпісаць прыклады, у якіх адлюстравана з'ява поўнага недысімілятыўнага акання.

Жанчы́на, йа́сна, го́рэ, дарэ́мна, н'ічо́го, мо́ра, гэ́то, не́бо, бало́та, ву́ха.

Заданне 4. Выпісаць прыклады з няпоўным оканнем.

Говору́ты, галова́, харошо́, павору́т, до́рого, моладо́го, боло́то, добрэнна́, залоту́йу, посады́ты.

Заданне 5. Вывзначыць, у якім урыўку прадстаўлена гаворка з дысімілятыўным аканнем.

1. Ды тыка́йя хма́ра, што дыбра́ ад йайе́ н'а жджы. Спыча́тку йна ўс'а с'іва́йя была́, а тады ста́ла кра́сныя ўс'а. Ёа в'ек пражы́ў, а йётк'і́я хма́ры бо́л'шы н'і ра́зу н'а в'ідз'і́ў на свайі́м в'аку́.

2. Мы ўс'е на з'амл'у́ папа́дал'і, папало́хал'іс'а. Ёак падыму́ галаву́, так круго́м ц'омно, л'удз'і́ н'ёшто гаво́рац', а йа н'ічо́го н'і чу́йу. Ра́птам н'ёшто ўс'е збудара́жыл'іс'а і хлы́нул'і па по́л'і л'ац'е́ц'.

Заданне 6. Выпісаць прыклады з дысімілятыўным яканнем.

Сп'іва́ц', н'іда́ўна, с'арва́нт, л'іжа́ц', з'амл'а́, дз'ажа́, дз'аўча́ты, в'ірба́, ц'в'іц'е́ц', м'ітла́, ус'агда́.

Заданне 7. Выпісаць словы, вымаўленне якіх характэрна для гаворак з дысімілятыўным яканнем беларускага падтыпу.

Сл'апа́йя, с'іка́ч, пасв'атл'ёла, у м'ашка́х, м'ідзв'эдз', в'аро́ўка, с'адз'е́ц', в'ал'і́к'і, дз'ал'а́нка, л'асны́.

Заданне 8. Вывзначыць, у якой групе прыкладаў адлюстроўваецца няпоўнае недысімілятыўнае яканне.

1. По́п'ел, дз'ал'а́нка, у ха́ц'е, дз'ераза́, ц'ага́ц', в'ас'е́л'л'е, п'ерагавары́ц', п'а́ц'ера, с'амна́ццац', дз'ерав'а́ны.

2. В'арац'ано́, с'о́л'ата, п'арап'і́сац', м'асны́, у лу́з'а, л'ас'н'і́ка, но́м'ар, з'амл'а́, в'ажу́, с'арада́.

Заданне 9. Выбраць словы, па якіх можна вызначыць тып ненаціскага вакалізму пасля мяккіх зычных.

П'ат'ух, м'атла́, ц'ачы́, с'аўба́, н'ав'э́стка, гн'аздо́, пал'а́нка, дз'аржа́ц', б'арэ́з'н'ік, ц'ал'а́ты.

Заданне 10. Вызначыць, у якім урыўку прадстаўлена гаворка з недысімілятыўным поўным яканнем.

1. Л'ац'імо́. І н'ічо́га н'а в'ідз'ім, і ўс'о нам ду́майіцца, што гэ́та воўк с'адз'іц'. Ажнó прыгл'эдз'іл'іс'а, а гэ́та в'арба́ вы́гараўшы.

2. Дз'іржа́л'і скот, пу п'ац', пу шэс' каро́ў, ав'э́чк'і. З лык ла́пц'і пл'ал'і́, з' н'ідз'эл'у пахо́дз'іш, і йаны рассыпа́л'іс'.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 3

КАНСАНАНТНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК

МЭТА:

Разгледзець асаблівасці ў сістэме кансанантызму беларускіх гаворак і спецыфічныя дыялектныя змены зычных.

ПЫТАННІ ДЛЯ АБМЕРКАВАННЯ Ў АЎДЫТОРЫІ

1. Якія кансанантныя рысы з'яўляюцца агульнымі для дыялектаў і літаратурнай мовы?
2. Якія існуюць рэгіянальныя кансанантныя асаблівасці? Для якіх гаворак характэрны наступныя рысы: [р'], зычныя [д'] і [т'], мяккія шыпячыя, зацвярдзелыя губныя, выбухны [г], цоканне?
3. Якога роду змены зычных сустракаюцца ў гаворках? Якія змены зычных агульныя ў дыялектнай і літаратурнай мовах? Ці ёсць спецыфічныя дыялектныя змены зычных?
4. Якія разнавіднасці асіміляцыі і дысіміляцыі зычных сустракаюцца толькі ў гаворках?
5. Якія варыянты вымаўлення былога спалучэння «мяккі зычны + Ъј» сустракаюцца ў беларускіх гаворках?
6. Якія эпентэтычныя і пратэтычныя гукі ўласцівы беларускім гаворкам?

ПІСЬМОВЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ РАБОТЫ Ў АЎДЫТОРЫІ

1. Выпісаць у асобныя слупкі словы, у якіх назіраецца асіміляцыя або дысіміляцыя зычных: *ражжыва́л'іс'і, с'в'ет, чаішчэ́й, ла́нна, муіска́йа, жэ́рдка, какл'эта, чарн'ішн'ік, до́хтур, клума́чыц', тво́рыг, В'іц'і́нск, анна́, анто́бус, бу́л'ма, супішы́на, клушч, даццэ́, зал'э́за, шча́с'ц'а, б'іл'з'і́н.*
2. Выпісаць у асобныя слупкі словы з рознымі варыянтамі вымаўлення былога спалучэння «мяккі зычны + Ъј»: *п'авун'іа, палоз'е, ружжо́, вуго́л'е, рал'л'а́, з'эл'е, во́с'йу, Пал'ес'е, збо́жжа, но́чйу, кало́с'е, дыха́н'н'е, пла́цйо, нас'ён'о, сукв'е́ц'ц'а, удабрэ́н'іа.*
3. Выканаць практыкаванні*:
 - № 94 (I вар.) на с. 97;
 - № 94 (IV вар.) на с. 99.

*Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. Практикум / Е. Мяцельская, Э. Блінава. — Мінск, 1991.

ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ

Варыянт 1

Заданне 1. Выпісаць прыклады з адлюстраваннем дзекання і цекання.

Дз'іц'а, ц'іх'і, дз'ірэктар, молод'ож, т'іл'ів'ізар, дэн', ц'эста, дз'іва, тыхо, гад'ука.

Заданне 2. Вывзначыць, якая гаворка (мяккаэрая ці цвёрдаэрая) прадстаўлена ва ўрыўку.

Хадз'іл'і да пана на рабóту. Арал'і, жал'і ад ранку да ц'амна, пака сонца зойдз'е. Прыйдз'еш дадóму, а пóтым зноў ідз'эш, бо трэба грóшай зараб'іц', каб хоц' тóфл'і куп'іц' у цэркаў пайс'ц'і.

Заданне 3. Вывзначыць, якімі з'яўляюцца шыпячыя гукі ў гаворцы, што прадстаўлена ва ўрыўку, – парнымі па цвёрдасці-мяккасці ці зацвярдзелымі.

Іа в вóс'ім р'ік пошла в шкóлу. Пысáлы мы карандаш'емы, а потóм уж'е рúчкамы. Помаж'еш' чэрн'ілом рúк'і, а вучыт'ел' йак побáч'іт', йак начнэ по руц'і лупыты!

Заданне 4. Выпісаць словы, у якіх адлюстравана ацвярдзенне губных. Вывзначыць, у якой пазіцыі гэта адбылося?

Пал'емйóты, п'ёршайа, б'арэ, мн'асо, пйац', сурав'эшка, ц'еп'эрашн'і, замйóрз, сэмн'а, вав'órка.

Заданне 5. Выпісаць словы, у якіх вымаўленне гука [ф] адпавядае літаратурнай норме.

Квасóл'а, шкаф, хвартúх, фóрма, хронт, фасóн, Хамá, Мáрфа, Парф'ірый, Сапрóн.

Заданне 6. Выпісаць прыклады, у якіх адлюстравана асіміляцыя па глухасці-звонкасці.

С'в'ітац', дúтка, б'арóска, каз'ба, сус'едка, с'п'акóта, хóлад, с'н'ех, друшк'і, мушчыны.

Заданне 7. Выпісаць словы са з'явай асіміляцыі.

Лáнна, дóхтурка, какл'эта, супшына, н'іска, кан'эшна, с'н'ідáн'н'а, канпáн'іа, чашчэй, ражжывáл'іс'і.

Заданне 8. Выпісаць прыклады, у якіх адлюстравана з'ява фанетычнага падаўжэння на месцы спалучэння «мяккі зычны + Ъ».

Пал’о́з’е, ружжо́, кам’е́н’н’е, но́чйу, з’е́л’е, узл’е́с’с’а, вар’е́н’о, сва́цйа, рал’л’а́, варан’н’о́.

Заданне 9. Знайсці дыялектныя словы са з’явай метатэзы.

Карала́дск’і (жук), л’ева́ру́цыйа, мага́з’і́н, гана́в’і́цы, жа́варанак, кара́уло́т, м’адз’в’е́дз’.

Заданне 10. Выпісаць словы з эперэнтэтычным гукам [н].

Пйа́ц’, мн’а́са, ра́дз’і́ва, ку́пл’і́м, во́йстры́й, мйод, ко́рмл’ат, сэ́мн’а́, пры́уіо́з, т’е́мн’а.

Варыант 2

Заданне 1. Выпісаць словы, у якіх не адлюстроўваецца дзеканне і цеканне.

М’е́дз’, дз’е́по, ц’о́пло, ст’і́рат’, дыты́на, ц’а́га́ц’, з’ат’, д’а́жа́, дз’і́ва, тэ́мный.

Заданне 2. Вызначыць, якая гаворка (мяккаэрая ці цвёрдаэрая) прадстаўлена ва ўрыўку.

У йё́тым гаду́ ду́жа мно́га гр’ібо́ў у л’е́с’і. Л’ес ад на́шгь дз’ар’е́ўн’і за два к’іла́м’э́тры. Па л’е́с’і і́дз’е́ш с’м’е́ла. І так бы́стра нэ́саб’і́раіу гр’ібо́ў, аж само́й н’а в’е́р’і́цца.

Заданне 3. Вызначыць, якімі з’яўляюцца шыпячыя гукі ў гаворцы, што прадстаўлена ва ўрыўку, – парнымі па цвёрдасці-мяккасці ці зацвярдзелымі.

Нас у сэ́мн’і́ було́ шэ́ст’ ды́ўча́т і оды́н брат. Ё́а ў шко́лу шэ́ по́л’ску ходы́ла, тры́ кла́сы ты́л’ко пры́шлос’ ко́нчыты. Тогды́ жылы́ б’і́дно, і учы́тыс’ бы́ло ва́жко.

Заданне 4. Выпісаць словы, у якіх адлюстравана ацвярдзенне губных. Вызначыць, у якой пазіцыі гэта адбылося?

Вы́мн’а, мйа́со, п’ахо́та, пл’е́мйа, на́па́м’а́ц’, в’адро́, жы́ўіо́ла, м’а́та, жа́раб’і́о́нак, в’о́ска.

Заданне 5. Выпісаць словы, у якіх у дыялектнай мове адбылася субстытуцыя гука [ф].

Флот, ф’е́льчар, хв’і́гу́ра, фо́кус, хва́брыка, ка́пта́н, П’і́л’і́п, Ага́фйа, Іо́сіф, Хро́л.

Заданне 6. Выпісаць прыклады, у якіх адлюстравана асіміляцыя па мяккасці.

М'эснас'ц', прыкаска, муш, ка́зка, л'ахчэй, з'в'ер, мылыдз'ба, ба́пка, дз'эшка, ц'в'аты́.

Заданне 7. Выпісаць словы са з'явай дысіміляцыі.

Кру́шка, канб'іна́т, п'іл'іцыл'ін, сма́шна, анна́, канпрэ́с, зал'э́за, ры́пка, транва́й, шча́с'ц'а.

Заданне 8. Выпісаць прыклады, у якіх захоўваецца спалучэнне «мяккі зычны + Ъj».

П'аву́н'н'а, гал'л'о́, кало́с'е, дыха́н'н'е, зада́н'е, Пал'э́с'с'е, гул'а́н'о, удабрэ́н'йо, во́с'ен'йу, пал'э́н'н'е.

Заданне 9. Знайсці дыялектныя словы са з'явай метатэзы.

Нагав'і́цы, гамаз'і́н, Карэ́л'і́я, гн'і́ла, кало́пн'і, в'адз'м'э́дз', калаўро́т.

Заданне 10. Выпісаць словы з э́пентэтычным гукам [й].

Чама́йдан, мн'а́та, вавйо́рка, згу́бл'іш, ста́дз'іво́н, спл'ат, мйа́кка, йа́гада, шафйо́р, плэ́мн'а́нык.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 4

БЕЛАРУСКІЯ ДЫАЛЕКТНЫЯ МАРФАЛАГІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ

МЭТА:

Разгледзець дыялектныя марфалагічныя асаблівасці ў сістэме назоўніка, прыметніка і дзеяслова.

ПЫТАННІ ДЛЯ АБМЕРКАВАННЯ Ў АЎДЫТОРЫІ

1. Якія асаблівасці ў катэгорыі ліку і сродках яе фармальнага выражэння назіраюцца ў беларускіх гаворках? У якіх формах назоўнікаў сустракаюцца рэшткі былога парнага ліку? На якой тэрыторыі ўжываюцца такія формы? Ці адзначаюцца яны ў беларускай літаратурнай мове?
2. Якія дыялектныя асаблівасці назіраюцца ў скланенні назоўнікаў?
3. Якія дыялектныя асаблівасці назіраюцца ў скланенні прыметнікаў?
4. У чым праяўляецца дыялектная спецыфіка ва ўжыванні кароткіх прыметнікаў? Якія крытэрыі адрознення кароткіх і сцягнутых прыметнікавых форм?
5. Якія дыялектныя асаблівасці адзначаюцца ва ўтварэнні інфінітыўных і зваротных форм дзеясловаў?
6. Якія дыялектныя асаблівасці назіраюцца ў спражэнні дзеясловаў? Якія дзеяслоўныя формы з'яўляюцца дыферэнцыяльнымі пры размежаванні беларускіх гаворак на групы?
7. Якія віды чаргаванняў у асновах дзеясловаў назіраюцца ў беларускіх гаворках?

ПІСЬМОВЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ РАБОТЫ Ў АЎДЫТОРЫІ

Выканаць практыкаванні*:

- № 98 на с. 103;
- № 109 (II вар.) на с. 127;
- № 116 (III вар.) на с. 145.

ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ:

*Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. Практыкум / Е. Мяцельская, Э. Блінава. – Мінск, 1991.

Варыянт 1

Заданне 1. Вызначыць, якім гаворкам (сярэднебеларускім ці палескім) уласцівы наступныя марфалагічныя формы дзеясловаў.

Ко́ся, гамо́ня, ро́бя, мало́ця, лю́бя, во́зя.

Заданне 2. Выпісаць спалучэнні лічэбнікаў з назоўнікамі парнага ліку і ўказаць гаворкі, дзе яны ўжываюцца.

Тры гру́пе, дзве раке́це, дзве то́ны, абéдзве брыга́дзе, тры пяро́, абéдзве дзяўчы́ны, або́два калясе́, дзве рукі́, чаты́ры машы́не, два акна́, шэсць стало́ў, дзве газэ́ты, дзве то́не.

Заданне 3. Выпісаць назоўнікі, якія не супадаюць з літаратурнай нормай у родзе.

За паса́гай ганя́ліся, вялі́кі мухамо́р, мо́цны заві́й, прыго́жая ці́гра, ця́жкая гры́па, малады́ шва́гер, мядзвё́жы бяро́г, мо́цная таба́ка, птушы́ную ду́плю найшо́ў, за пуце́ю вёска, падняла́ пыл вялі́кую, невыно́сная боль, адно́ крэ́сла, гэ́то не вялі́кі фальш.

Заданне 4. Выпісаць назоўнікі І скланення з дыялектнымі канчаткамі.

Бы́ў на дажджэ́, на сне́зе, у катухе́, жы́ў у шалашэ́, у мінулы́м го́дзе, у цёмным ле́сі, гаспада́рчае мы́ло, кіну́ў камя́ньчыка, прыня́сі нож, дай агурка́, прадала́ гаража́, све́жае ма́сла.

Заданне 5. Выпісаць сцягнутыя формы прыметнікаў.

Вялі́к, по́ўна, све́жа, рад, сма́чна, ле́тня, жы́ў, няду́ж, харо́ш, шыро́ка.

Заданне 6. Выпісаць дыялектныя формы прыметнікаў вышэйшай ступені параўнання. Як утвораны такія формы?

Больш згаво́рлівы, найле́пшый, то́нчый, да́льшы, са́мы бры́дкі, найхаро́шшы, шырэ́йшы.

Заданне 7. Выпісаць лакальныя формы інфінітыва.

Хадзі́ць, жы́ці, даста́ць, ме́сь, прасце́ць, біро́ч, сеч, ле́гчы, берахці́, пякці́.

Заданне 8. Вызначыць, якая парадыгма спражэння дзеяслова з асновай на заднеязычны не адпавядае літаратурнай норме. Для якіх гаворак гэта характэрна?

1. Берагу́, беражэ́ш, беражэ́, беражом́, беражаце́, берагу́ць.
2. Сяку́, сакéш, сяке́ць, сяко́м, сякіце́, сяку́ць.

Заданне 9. Выпісаць зваротныя дзеясловы, постфіксы якіх ужываюцца ў гаворках паўночна-ўсходняга дыялекту.

Ката́лася, ву́лнува́лася, напі́ўса, зрабі́ласо, купа́ўсі, вучу́сю, наро́ды́всэ, называ́вса, поверну́са, ражжыва́лісі.

Заданне 10. Выпісаць дыялектныя формы дзеясловаў і растлумачыць іх асноўныя адрозненні ад літаратурных адпаведнікаў.

Жнё́м, і́дзём, жно́м, мято́м, ідо́м, жыво́м, пасо́м, живё́м, пакладо́м, пасе́м, пакладзе́м, лаві́ю, даўлі́ю, мяце́м.

Заданне 11. Выпісаць складаную аналітычную форму будучага складанага часу дзеясловаў. Растлумачыць, як утварылася такая форма.

Ма́ем забра́ць, жы́ць бу́дуць, ма́ю рабі́ць, вызыва́тыму, бу́дам гавары́ць, не уме́ціме, піса́цьмам.

Заданне 12. Выпісаць дыялектныя формы займеннікаў, указаць тэрыторыю іх распаўсюджання.

Мяне́, вона́, твій, майго́, свойо́го, той, гэны, каторы́, свую́й, шо.

Варыянт 2

Заданне 1. Вызначыць, якой групе гаворак уласцівы наступныя марфалагічныя формы назоўнікаў і дзеясловаў.

Зямле́ю, радне́ю, у лясо́х, у гарадо́х, ходзі́ць, ляці́ць, бярэ́, ка́жа, вя́не.

Заданне 2. Выпісаць спалучэнні лічэбнікаў з назоўнікамі парнага ліку і ўказаць гаворкі, дзе яны ўжываюцца.

Тры цві́ка, чаты́ры зіме́, дзве вядрэ́, дзве яйце́, пяць гарбузо́ў, дзве раке́ты, тры капе́, абедзве галаве́, два рубля́, тры зме́не, абедзве жанчы́ны, чаты́ры пашто́ўкі, пяць аўто́бусаў, дзве газе́це.

Заданне 3. Выпісаць назоўнікі, якія не супадаюць з літаратурнай нормай у родзе.

На піяні́ну тую, матацы́кла паяві́лася, лі́тра вады́, вялі́кая завя́я, бы́ў саба́ка, гэтая ра́дзіва, адзін метр, разлі́лася кара́сіна, мая бро́ва, сма́чная бара́нка, гры́ва густя́я, запо́ўнены зал, увесь цэ́нтр разбі́ты.

Заданне 4. Выпісаць назоўнікі I скланення з дыялектнымі канчаткамі.

З'еш са́ла, вялі́кага до́му, калга́снага во́зу, вы́капалі пенё́, зайгра́й ва́льса, вы́нясі стол, засушы́ў грыб, засну́ў на лу́ге, у нашым ле́ся, у но́вым го́радзе, знайшо́ў у дуплі́, спе́лае жы́то.

Заданне 5. Выпісаць сцягнутыя формы прыметнікаў.

По́вен, бе́ла, гол, вінава́т, с́іня, до́брэ, сухэ́, ву́зка, спако́ін, це́пла.

Заданне 6. Выпісаць дыялектныя формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў. Растлумачыць іх адрозненне ад літаратурных форм.

Вышэйшы, харо́шэйшы, спялё́йшы, больш ціка́вы, найглы́бшая, глыбе́йшы, даро́жэйшы.

Заданне 7. Выпісаць лакальныя формы інфінітыва.

Ё́хаць, скака́ць, класць, сёсці, памо́ч, ганя́ць, таўкці́, гуля́ць, пра́сты, даста́ці, сёкці́, данёсць.

Заданне 8. Вызначыць, якая парадыгма спражэння дзеяслова з асновай на губны не адпавядае літаратурнай норме. Для якіх гаворак гэта характэрна?

1. Куплю́, кúплеш, кúплет, кúпле́мо, кúплетэ́, кúплять.
2. Люблю́, лю́біш, лю́біць, лю́бim, лю́біце, лю́бцяць.

Заданне 9. Выпісаць зваротныя дзеясловы, постфіксы якіх ужываюцца ў гаворках паўднёва-заходняга дыялекту.

Зрабі́ласо, білі́сі, дазна́ласа, баю́сь, дзіўлю́сю, бая́лісі, астало́сё, каці́ласе, жані́ўса, збіра́ўса, запрагі́лісь.

Заданне 10. Выпісаць дыялектныя формы дзеясловаў і растлумачыць іх асноўныя адрозненні ад літаратурных адпаведнікаў.

Беражэ́ш, сяко́м, бераго́м, бягі́м, сячо́м, бягі́ць, запрагу́ць, запражу́т, бяжы́ць, бяжы́м.

Заданне 11. Выпісаць злітную, сінтэтычную форму будучага складанага часу дзеясловаў. Растлумачыць, як утварылася такая форма?

Бу́дам чы́сціць, пока́ могці́му, пыса́ты бу́ду, бу́ду ёсці́, ісці́ме, ма́ецца вы́пісацца, бу́ду ході́ты.

Заданне 12. Выпісаць дыялектныя формы займеннікаў, указаць тэрыторыю іх распаўсюджання.

Цібе́, яго́, муй, твайму́, сваёю, гэты, тый, усялякі́, шчо́, ка́ждый.